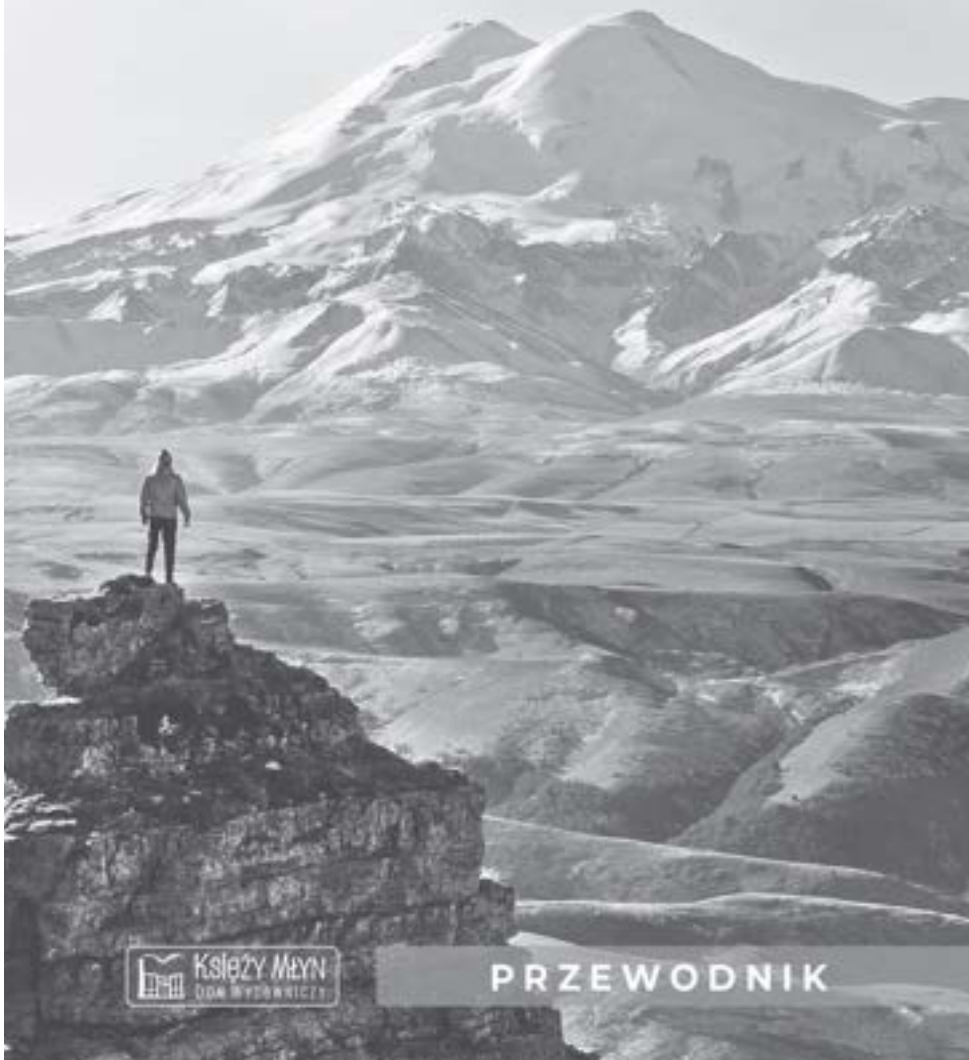

ELBRUS

WOJCIECH SCELINA

 Księży Młyn
DOM WYDRWICY

PRZEWODNIK

Zdjęcie na pierwszej stronie okładki pochodzi z unsplash.com,
zdjęcie na czwartej stronie – fot. Wojciech Scelina.

Redakcja

Magdalena Granosik

Korekta składu

Karolina Kitala

Projekt okładki i składu

Ania Skurska

Skład

Tomasz Kuc

Mapy

Dariusz Wojciechowski

Profile tras

Tomasz Kuc

Redaktor prowadzący

Teresa Łozowska

© Copyright by Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2022

Drogi Czytelniku

Książka, którą trzymasz w dłoni, jest efektem pracy autora, zespołu redakcyjnego,
grafików i wydawcy. Prosimy, abyś uszanował ich pracę. Nie kopiuj większych
fragmentów, nie publikuj ich w internecie. Cytując fragmenty, nie zmieniaj ich treści
i zawsze podawaj ich źródło.

Dziękujemy.

ISBN 978-83-7729-656-1

KSIĘŻY MŁYN Dom Wydawniczy Michał Koliński

90-345 Łódź, ul. Księży Młyn 14

tel./faks 42 632 78 61, 42 630 71 17, 602 34 98 02

infolinia: 604 600 800 (codziennie 8-22, także sms), gg 414 79 54

www.km.com.pl; e-mail: biuro@km.com.pl

Łódź 2022. Wydanie 1

Żonie, dzieciom, rodzicom

SPIS TREŚCI

I. Dach Europy / 9

Czego się dowiesz / 9
Elbrus w pigułce / 10
Elbrus z lotu ptaka / 11

II. Kaukaz / 13

Trudne definicje / 13
Nazewnictwo Wielkiego Kaukazu / 14
O czym myślę, mówiąc Kaukaz / 16
Jeszcze bliżej Kaukazu / 19
Kaukaz Północny i Kaukaz Południowy / 22
Góry Kaukazu / 23
 Wielki Kaukaz / 24
 Mały Kaukaz / 28
Kaukaskie pięcioletniki / 28
Klimat / 30
Fauna i flora / 31
Historia Kaukazu / 36
 Czasy przedhistoryczne / 36
 Starożytność / 37
 Średniowiecze / 38
 Nowożytność / 38
 Do II wojny światowej / 39
 II wojna światowa, czasy
 współczesne / 40
Ku szczytom. Polskie akcenty / 41
Turystyka / 45
Transport / 47
Kultura Kaukazu / 49
Kalendarz / 50
Strefy czasowe / 50
Współczesne problemy Kaukazu / 51

III. Elbrus i okolice / 53

Nazwa / 53
„Naj” / 53
Położenie i transport / 55
Republika Kabardyjsko-Bałkarska / 59
Park Narodowy „Przyelbrusie” / 63
Geomorfologia / 65
Aktywność wulkaniczna / 66
Elbrus wczoraj i dziś / 67
 Droga na zachodni wierzchołek / 67
 Od pionierskich ekspedycji do sportu
 dla mas / 68
 II wojna światowa / 70
 Po II wojnie światowej / 71
 Elbrus dziś / 72
Narciarstwo / 74
Elbrus na sportowo / 75
Okolice / 77
 Dolina i rzeka Baksan / 78
 Tierskoł (Terskol) / 80
 Azau / 81
 Czegiet (Czeget) / 83
 Wieś Elbrus / 87
 Doliny Irik i Irikczat / 87
 Dolina Adyt-Su / 90
 Dolina Adyr-Su / 92
 Doliny Kyrtyk i Syltransu / 95

IV. Informacje praktyczne / 97

Planowanie / 97
Noclegi / 98
Zakupy / 100

W pojedynkę, w grupie, z biurem / 100	Urazy fizyczne / 131
Koszty / 102	Zagrożenia związane z promieniowaniem słonecznym. Uszkodzenia wzroku / 131
Pory roku na Elbrusie / 105	Odwodnienie / 132
Prognoza pogody / 108	Czynniki psychospołeczne, planowanie i etyka / 132
Waluta i płatności / 108	VI. Ekwipunek / 134
Połączenia telefoniczne / 109	Sprzęt wyprawowy / 135
Kody pocztowe / 110	VII. Wspinaczka / 160
Gniazdka elektryczne / 110	Normal Route / 162
Formalności / 110	Trasa południowa: wariant przez Lodową Bazę / 186
Wjazd na teren Federacji Rosyjskiej i na Kaukaz Północny / 111	Trasa północna / 193
Paszport / 111	Trasa wschodnia / 208
Wiza / 111	Trasa zachodnia / 223
Ubezpieczenie / 114	Dzień ataku szczytowego / 234
Karta migracyjna / 114	Co widać ze szczytu? / 236
Zameldowanie na czas pobytu / 115	Trawersy / 236
Szczepienia / 115	Certyfikat wejścia / 237
Działalność na terenie Parku Narodowego „Przelbrusie” / 115	Dookoła Elbrusu / 237
Pozwolenie na prowadzenie działalności w strefie przygranicznej / 117	
Ograniczenia celne / 118	
Placówki dyplomatyczne / 118	
V. Wybrane zagadnienia medyczne / 120	
Przygotowanie fizyczne a trudność góry / 120	Dodatek A. Kontakty / 255
Adaptacja wysokościowa na Elbrusie / 122	Dodatek B. Kwestionariusz oceny Lake Louise dla osób dorosłych / 262
Podstawowe jednostki chorobowe / 124	Dodatek C. Spis ważniejszych nazw geograficznych i obiektów występujących w książce / 264
Profilaktyka / 128	
Zagrożenia związane z temperaturą / 130	Bibliografia / 275
	O autorze / 276

I. DACH EUROPY

Stojąc na szczycie Elbrusu, zastanawiam się nad jego fenomenem. Czy wynika tylko z tego, że to najwyższa góra Kaukazu? Dostępna dla osób ze względnie niedużym doświadczeniem? „Europejskie Kilimandżaro”? Że zarówno Messner, jak i Bass umieścili ją na swoich wersjach listy Korony Ziemi? Czy gdyby nie odpowiedzialne za dzisiejszy kształt Elbrusu erupcje, podobną popularnością cieszyłaby się druga najwyższa góra w łańcuchu – znacznie trudniejszy technicznie Dychtau?

Elbrus niewzruszenie króluje nad otaczającymi go szczytami. Poza sezonem jest górą dla ambitnych i doświadczonych. Potrafi wtedy zaserwować jednocześnie czterdziestostopniowy mróz, zamieć śnieżną i huraganowy wiatr. Ale to latem zbiera szczególnie straszliwe żniwo. Zaskoczeni nagłym załamaniem pogody turyści gubią trasę, giną w szczelinach lodowcowych, zamarzają. Nie radzą sobie z ograniczoną do kilku metrów widocznością, wicherą, niską temperaturą, głębokim śniegiem. A już dzień później dziesiątki, nawet setki alpinistów zdobędą jeden z jego wierzchołków, podziwiając przy bezchmurnym niebie bezkres Kaukazu.

Elbrus. Nie tak popularny jak Kilimandżaro, niższy od niego – choć zaledwie o 253 m – przykuwa uwagę od tysięcy lat. Interesował starożytnych Greków, dziesiątki lokalnych kultur, dziewiętnastowiecznych pionierów wspinaczki w Kaukazie, hitlerowców i Sowietów – ci ostatni nadali mu rangę symbolu. Fascynuje współczesnych

▲ Elbrus – widok z północy.

Źródło: Pixabay.com

z całego świata. Są wśród nich alpinści realizujący wielkie projekty górskie (Koronę Ziemi, Wulkaniczną Koronę Ziemi), skyrunnerzy, ambitni turyści wysokogórscy, narciarze. Każdy z nich może w tej książce znaleźć coś dla siebie.

CZEGO SIĘ DOWIESZ

Książkę kieruję do wszystkich, którzy chcą poszerzyć swoją wiedzę o Kaukazie, a szczególnie o Elbrusie i jego okolicach. Można w niej znaleźć praktyczne wskazówki ułatwiające samodzielne zorganizowanie i przygotowanie się do wyprawy

w wyjątkowy masyw. Treść uporządkowałem w siedmiu rozdziałach.

Pierwsze dwa rozdziały przedstawiają Kaukaz rozumiany jako region geopolityczny. Wyjaśniam w nich kwestie terminologiczne, historyczne, geograficzne i etniczne – ze szczególnym uwzględnieniem kaukaskich gór i wchodzącego w ich skład Wielkiego Kaukazu. To w stanowiącym jego część Pasmie Bocznym leży Elbrus.

W rozdziale trzecim opisałem Elbrus (jego położenie, historię, aktywność wulkaniczną), wyzwania górskie, jakie się z nim wiążą (w tym Koronę Ziemi), zagadnienia związane z turystyką i transportem. Uwagę poświęciłem także obszarom, na których leży masyw – Republice Kabardyjsko-Bałkarskiej oraz Parkowi Narodowemu „Przelbrusie”.

Kolejne rozdziały – *Informacje praktyczne*, *Wybrane zagadnienia medyczne* oraz *Ekwipunek* – podejmują zagadnienia dotyczące formalności i potrzebnego wyposażenia. Ułatwiają zrozumienie, dlaczego Elbrus bywa tak niebezpieczny, podpowiadają, na co szczególnie należy zwrócić uwagę podczas organizowania wyprawy na masyw.

W ostatniej, siódmej części opisuję wspinałkę: sześć wariantów wejścia na Elbrus i trzy trasy wokół góry. Uzupełnieniem są uwagi dotyczące ataku szczytowego, certyfikatów poświadczających wejście oraz trawersów. To poszerza spojrzenie na wyprawę na Elbrus, którą często utożsamia się wyłącznie z jednym, najbardziej znanym szlakiem – Normal Route, zapominając o innych drogach, niezwykłych i mniej znanych.

W dodatkach na końcu książki zawarte są dane teleadresowe do kilkudziesięciu firm i instytucji istotnych z punktu widzenia organizatorów wyprawy, kwestionariusz do diagnostyki ostrej choroby wysokościowej oraz indeks nazw.

Książkę warto czytać w całości. Wiele rozdziałów łączy się ze sobą, wzajemnie

uzupełnia i odwołuje się do podanych wcześniej informacji. *Elbrus. Przewodnik* nie ma charakteru monografii. Niemal każdy z poruszonych tematów zasługuje na osobne, szczegółowe opracowanie. Z powodu dynamicznej sytuacji na Kaukazie przed wyjazdem należy zweryfikować aktualne realia w regionie, ich wpływ na ceny, sposób (możliwość) organizacji wyprawy oraz bezpieczeństwo podróży. Zawarte w książce informacje weryfikowano w styczniu 2022 r.

Czy Elbrusowi, najwyższej, lecz zaledwie jednej wśród tysięcy kaukaskich gór, warto poświęcić osobną publikację? Nieprzekonanych zapraszam na kolejne strony.

ELBRUS W PIGUŁCE

- 📍 Wznoszący się na wysokość 5642 m n.p.m. Elbrus jest powszechnie uważany za najwyższy szczyt Europy. Tym samym należy do Korony Ziemi – zarówno w wersji zdefiniowanej przez Reinholda Messnera, jak i Richarda Basso. Jako najwyższy wulkan kontynentu europejskiego reprezentuje go także w Wulkanicznej Koronie Ziemi. Elbrus to również najwyższy masyw Federacji Rosyjskiej. Jednoznaczna za to nie jest jego przynależność do Korony Europy. Według większości wariantów Rosję w tej klasyfikacji reprezentuje znacznie niższa, sięgająca 1894 m n.p.m., Narodnaja¹.
- 📍 Elbrus wieńczy dwa wierzchołki o bardzo podobnym profilu i wysokości. Wyższy, zachodni, cel zdecydowanej większości wypraw, został zdobyty w 1874 r.

¹ Narodnaja jest najwyższym punktem w europejskiej części Rosji, znajdującym się poza Kaukazem.

Wschodni, niższy o zaledwie 21 m, już 45 lat wcześniej².

- 🏔 Elbrus jest dziesiątym najbardziej wybitnym szczytem Ziemi i najbardziej wybitnym szczytem w Europie. To pozwala zaliczyć go w skład klasyfikacji Ultra Prominent Peaks³.
- 🏔 Najbliższa Elbrusowi wyższa od niego góra to Pik Agasis – odległy aż o 2469 km. To czyni Elbrus dwudziestym najbardziej izolowanym topograficznie szczytem Ziemi⁴.
- 🏔 Jeśli uznać, że Elbrus leży w Europie, wtedy można stwierdzić, że znajduje się na nim druga najwyższej położona kolejka linowa na tym kontynencie. Wielokrotnie niszczone i odbudowywane schrony na Siodle między wierzchołkami szczytu będą w tej sytuacji najwyższymi położonymi w Europie i jednymi z najwyższych położonych na świecie. Bezsprzecznie ustąpią miejsca wyłącznie schronisku Berlin na Aconcagui.
- 🏔 Pierwszym człowiekiem, który wykonał dokładny pomiar wysokości masywu, był Polak, Wincenty Wiszniewski. W 1815 r. określił ją na 5422 m n.p.m.
- 🏔 Podczas II wojny światowej, w trakcie bitwy o Kaukaz, na obu stożkach Elbrusu hitlerowcy zawiesili flagi III Rzeszy. Po odzyskaniu władzy nad regionem zrzućcie ich resztek i zamiana na flagi ZSRR stały się dla Sowieców punktem honoru. Dokonano tego zimą: w lutym 1943 r.

2 Szczegóły historii zdobywania Elbrusu oraz kontrowersji dotyczących wejścia w 1829 r. zob. s. 67.

3 Ultra Prominent Peaks to w swobodnym tłumaczeniu szczyty o wybitności „ultra”, czyli większej niż 1500 m.

4 Izolacja topograficzna oznacza w tym kontekście odległość danego miejsca (w tym przypadku zachodniego wierzchołka Elbrusu) od najbliższego równie wysokiego punktu na Ziemi. Zdefiniowana jest jako najkrótsza droga pomiędzy nimi, biegnąca po powierzchni kuli ziemskiej (ortodroma).

🏔 W roku 1997 na wschodni wierzchołek Elbrusu wjechali członkowie ekspedycji kierowanej przez Rosjanina Aleksandra Abramowa. Użyli w tym celu specjalnie dostosowanego Land Rovera. Przedsięwzięcie trwało 43 dni. W trakcie zjazdu z masywu samochód utknął na wysokości około 5500 m n.p.m.

🏔 Rekordzistami trasy ekstremalnej zawodów skyrunningowych Elbrus Race byli m.in. Polacy: Andrzej Bargiel, Denis Urubko (obywatel Polski od 2015 r.) oraz Aleksandra Dzik.

🏔 6 września 2015 r. Rosjanin Andriej Rodiczew wszedł na zachodni wierzchołek Elbrusu z 75-kilogramową sztangą. Pozostawił ją na szczycie, z którego już kilka dni później zniknęła – w niewyjaśnionych do tej pory okolicznościach.

ELBRUS Z LOTU PTAKA

Elbrus jest w perspektywie Europy górą wyjątkową. Szczytem, który przyciąga ambitnych turystów wysokogórskich, ale też ludzi, którzy poszukują miejsc do ustanawiania niecodziennych rekordów. U jego podnóża i na jego stokach w ciągu dekad stworzono pokaźne zaplecze turystyczno-sportowe. Niespójne, pełne kontrastów, budzące niekiedy skrajne emocje.

Wiele ze swojej niezwykłości Elbrus zawdzięcza raczej specyfice regionu, nad którym góruje, niż unikatowym w skali globu walorom. Najbliższa wyższa od niego góra to odległy o niemal 2500 km Pik Agasis w Tadżykistanie. Można przypuszczać, że gdyby Elbrus leżał w jednym ze znacznie wyższych od Kaukazu łańcuchów górskich (azjatyckich lub południowoamerykańskich), zostałby przyćmiony przez inne masywy – wyższe lub bardziej poruszające wyobraźnię.

Na tle okolicznych szczytów jest młody (jego wiek szacuje się na około 2,5 mln lat), niezwykle wysoki i rozległy. Pokrywa go około 113 km² lodowców, które zasilają docelowo rzeki Kubań, Małkę i Baksan. Miąższość niektórych lodowców dochodzi do 400 m.

Przez jednych jest uważany za wulkan wygasły, przez innych – za uspiomy, a nawet aktywny. Ostatnia erupcja miała miejsce w 50 r. n.e., ale wciąż notowana jest jego aktywność wulkaniczna. Nazywany niekiedy „Małą Antarktydą”, w pełni zasługuje na to miano: nie tylko ze względu na wieczną zmarzlinę o niespotykanym w tej części świata rozmiarze, ale też wietrzną i kapryśną pogodę – charakterystyczną wprawdzie dla wielu wybitnych szczytów, za to tutaj szczególnie zdradziecką. Brak zrozumienia faktu, że góra popularna nie oznacza góry łatwej do zdobycia i bezpiecznej, może mieć w przypadku Elbrusu tragiczne konsekwencje. Choć dotarcie do statystyk wcale nie jest proste, wiadomo,

że niemal rokrocznie jego ofiarą pada kilkanaście, a nawet więcej osób. Jak publikuje rosyjska agencja wyprawowa Pilgrim Tours, tylko w roku 2004 śmierć na jego stokach poniosło 48 ludzi.

Elbrus był wizytówką i jednym z symboli ZSRR. Według niektórych to na okres sowiecki przypada jego złota era. Obecnie tuż obok porzuconych i popadających w ruinę relikwów komunizmu powstają kolejne obiekty. Ze schronisk, wyciągów, kawiarni czy wysokiej klasy hotelu, otwartego w 2014 r. na wysokości niemal 4000 m n.p.m., korzystają tłumy. Niewielka polana Azau, na której początek ma Normal Route – najpopularniejsza trasa na zachodni wierzchołek Elbrusu – tętni życiem. Marzenie o wejściu na szczyt porusza wyobraźnię kolejnych pokoleń zdobywców.

W książce Elbrus jest traktowany jako część Europy. Problematyka jego przynależności kontynentalnej została omówiona na s. 18–19.

▲ Elbrus widziany z południa. Fot. J. Gao, Wikimedia Commons, CC BY-SA 3.0

II. KAUKAZ

TRUDNE DEFINICJE

Kaukaz – kraina pełna kontrastów. W ciągu tysięcy lat ludność autochtoniczną przenikały wpływy perskie, muzułmańskie, mongolskie, słowiańskie. Cywilizacje, wiary i języki oddziaływały na siebie, tworząc niezwykle tygiel etniczny i wyzwajając niezliczone, trwające do dziś konflikty. Złożona historia regionu i wielość perspektyw nie ułatwiają tworzenia powszechnie akceptowanych pojęć i narracji. Położenie Kaukazu komplikuje z kolei tworzenie definicji geograficznych, w tym tych dotyczących przynależności kontynentalnej. Pochodzenie nazwy „Kaukaz” też nie jest jasne. Przyjmuje się, że słowo jest zlatynizowaną formą greckiego Καύκασος. To z kolei może mieć korzenie w jednym z języków używanych przez Scytów. Niektórzy lingwiści wiążą tę nazwę z językami starożytnych Persów (Kar-kōf), Hetytów (Kaz-Kaz) oraz Ormian (Կապկախ). Domniemuje się, że pierwotnie mogła oznaczać wyłącznie łańcuch górski Wielkiego Kaukazu, a następnie zostać rozszerzona na otaczające go terytorium.

Nazwa Kaukaz jest używana w geografii fizycznej, kulturze i polityce. Przyjmuje kilka podstawowych znaczeń. Określa m.in.:

1. krainę geograficzną pomiędzy Morzem Czarnym i Morzem Kaspijskim o powierzchni około 440 tys. km², zajęta po

▲ Wielki Kaukaz.

Źródło: Wikimedia Commons

- rozpadzie ZSRR przez Rosję, Gruzję, Armenię oraz Azerbejdżan;
2. system górski powstały w wyniku orogenezy alpejskiej, położony na terenie Kaukazu (według definicji nr 1);
3. z przymiotnikiem „Wielki” – łańcuch górski, część systemu górskiego Kaukaz (definicja nr 2);
4. z przymiotnikiem „Mały” – łańcuch górski, także część systemu górskiego Kaukazu (definicja nr 2), leżący na południe od Wielkiego Kaukazu (definicja nr 3).

Lista znaczeń słowa „Kaukaz” jest znacznie dłuższa. Zawiera również: tytuł

▲ Mapa polityczna Kaukazu

poematu Tarasa Szewczenki, potoczną nazwą owczarka kaukaskiego, starożytne określenie Hindukuszu czy oznaczenie jednego z pasm górskich na... Księżycu. Rozbieżności zdań dotyczące czterech wypunktowanych definicji zostaną omówione w kolejnych rozdziałach.

NAZEWNICTWO WIELKIEGO KAUKAZU

Jedną z konsekwencji zróżnicowania etnicznego i językowego na obszarze Wiel-

kiego Kaukazu jest zawiałość związana z nazwami. Pochodzą one z języków należących do różnych grup językowych, a etymologia wielu nazw jest trudna do ustalenia. W ciągu ostatnich dwóch stuleci nazwy te były kopiowane, co niejednokrotnie prowadziło do trwałych przekształceń (także poprzez świadome dostosowywanie brzmienia do reguł pisowni lokalnej). Na mapach oraz w opracowaniach naukowych i popularnonaukowych upowszechniały się wersje obcojęzyczne, niekiedy zastyszane lub przeinaczone. Wiele szczytów, jezior czy przełęczy występuje pod różnymi (często bardzo podobnymi) nazwami, a dokładne

odtworzenie historii zmian i oryginalnej pisowni (nawet *in situ*) w praktyce bywa niemożliwe⁵.

W różnych źródłach można znaleźć różne zapisy chociażby następującej nazwy geograficznej: Bitiuktiebie (ros. Битюктебе), Bįtik-Tiobie (ros. Бийтик-Тёбе), Bitiuktiubie (ros. Битюктюбе), Bitik-Tiubiu (ros. Битик-Тюбю) czy Bitiktiebie (ros. Битиктебе). Niektóre obiekty (schroniska, obozowiska, niewielkie formacje skalne, jeziora) występują jedynie pod potoczными nazwami lub nazw (niemal) nie posiadają. W takich przypadkach wielość spotykanych odmian (w tym obcojęzycznych) i różnice w pisowni są zwykle jeszcze większe. Rozłokowanie grup etniczno-językowych w regionie wpłynęło na nazwy używane w różnych jego częściach. I tak na zachodzie łańcucha wiele z nich ma pochodzenie adygejskie, abchaskie i ubyskie. W centralnej części Wielkiego Kaukazu powszechne są nazwy kartwelskie (swańskie, gruzińskie) oraz karaczajsko-bałkarskie (np. Mingitau, Ułukara, Baszkara, Dychtau). Dalej na wschód pojawia się więcej kabardyjskich. Wiele nazw współtworzą słowa pochodzące z karaczajsko-bałkarskiego, przykładowo: *tau* – góra, *ausz* – przełęcz, *suu*⁶ – rzeka, *ułtu* – duży, wielki, *kara* – czarny. W historii rozwoju nazewnictwa kaukaskiego znaczną rolę odegrał także język rosyjski. Począwszy od XIX w.,

był powszechnie używany przez alpinistów oraz badaczy regionu. Tak powstałe nazwy wiążą się najczęściej z geopolityką, niekiedy upamiętniają znane osoby, jak np. Pik Puszkina, Pik Szczurowskiego, Pik Wolnej Hiszpanii oraz Pik Brno. Ich etymologia na ogół nie budzi wątpliwości.

Sprawy nie ułatwia przekład nazw z używanych w regionie alfabetów, także cyrylicy. Problem stanowi m.in. niedokładna transkrypcja lub transliteracja na język polski, a w szczególności używanie nazw uproszczonych albo zniekształconych (w tym zapożyczonych z języka angielskiego). Powoduje to na przykład utratę polskich diakrytyków (w literach „ł” czy „ż”) i głossek („sz” czy „dź”). Przykładem jest Tieriskoł (ros. Терскол), którego nazwę pisaną przez „i” oraz „ł” – zgodnie z przyjętymi zasadami transkrypcji (nie mylić z transliteracją) – bardzo trudno znaleźć nawet w specjalistycznych tekstach. Z drugiej strony przekład „Terskoł” jest zgodny z zasadami transliteracji. Nie zmienia to faktu, że konsekwentne przyjęcie transliteracji wymusiłoby używanie, obok nazwy „Terskoł”, na przykład niespotykanej w polskich tekstach nazwy „Čeget” (zamiast „Czegiet” – ros. Черет).

W książce zastosowane zostały reguły transkrypcji według zasad przyjętych przez Komisję Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej [KSNG]⁷. W użyciu są nieliczne niezgodne z tymi zasadami ogólnie przyjęte nazwy (jak Terek – zamiast Tieriek – ros. Теpek). Nazwy zaczerpnięte z pozostałych języków, w tym kabardyjskiego i karaczajsko-bałkarskiego, zostały przetłumaczone według tych samych zasad co z języka rosyjskiego.

5 Ciekawymi uwagami na ten temat dzieli się m.in. Charles King, autor *The Ghost of Freedom. A History of the Caucasus* (Oxford 2008). Przytacza m.in. historię niezwyklej zmienności nazw pięciotysięczników. Kosztan (mowa o Kosztantau – King używa wersji skróconej) był znany jako Dychtau, podczas gdy Dychtau jako Kosztan (Kosztantau) czy Guluku. Nazwę Kosztan (Kosztantau) w niektórych opracowaniach przypisywano także szczytowi Szchara.

6 Zapis w cyrylicy: „cyu”. Nazwy, w skład których wchodzi to słowo, zapisywane są zwykle z członem „su”, np. Adyr-Su (ros. Адыр-Су).

7 Na podstawie publikacji Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej.

Warto zwrócić uwagę na powszechnie spotykaną dowolność w pisowni nazw obiektów. Jest to szczególnie zauważalne w przypadku nazw wielocłonowych (warianty z łącznikiem i bez łącznika, pisownia łączna i rozdzielna). Poszukiwania mniej popularnych miejsc może ułatwić użycie cyrylicy lub języka angielskiego.

O CZYM MYŚLĘ, MÓWIĄC KAUKAZ

Wszystkie definicje Kaukazu rozumianego jako region geograficzny zgadzają się co do umieszczenia go pomiędzy Morzem Czarnym na zachodzie a Morzem Kaspijskim na wschodzie. Według jednej z bardziej popularnych koncepcji jego północną granicę wyznacza Obniżenie Kumsko-Manyckie

(nazwa pochodzi od rzek Kuma i Manycz), południową zaś granicę Turcji i Iranu. Południowy kraniec regionu ma zatem granicę polityczną, przyjętą na mocy traktatu podpisanego w 1921 r. w Karsie. Tak określony Kaukaz rozpościera się na całym obszarze Gruzji, Azerbejdżanu i Armenii, a także na części Rosji, zajmując łącznie około 440 tys. km².

W znaczeniu politycznym przyjmuje się zwykle, że Kaukaz jest o ponad 100 tys. km² większy. Oprócz całego terytorium Armenii, Azerbejdżanu oraz Gruzji zajmuje także siedem autonomicznych republik południa Federacji Rosyjskiej (Adygeję, Karaczajo-Czerkiesję, Kabardo-Bałkarię, Dagestan, Inguszetię, Czeczenię, Osetię Północną), dwa kraje (Krasnodarski i Stawropolski) oraz części Obwodu Rostowskiego i Republiki Kałmucji.

Tab. 1. Zastosowane w książce zasady transkrypcji

Wielka litera	Mała litera	Transkrypcja
А	а	a
Б	б	b
В	в	w
Г	г	g
Д	д	d
Е	е	je ¹ , e ² , ie ³
Ё	ё	jo ¹ , o ² , io ³
Ж	ж	ż
З	з	z
И	и	i ⁴ , ji ⁵ , y ⁶
Й	й	j
К	к	k
Л	л	l ⁷ , l ⁸
М	м	m

Н	н	n
О	о	o
П	п	p
Р	р	r
С	с	s
Т	т	t
У	у	u
Ф	ф	f
Х	х	ch
Ц	ц	c
Ч	ч	cz
Ш	ш	sz
Щ	щ	szcz
Ъ	ъ	-
Ы	ы	y
Ь	ь	⁹ , ¹⁰
Э	э	e
Ю	ю	ju ¹ , u ¹¹ , iu ³
Я	я	ja ¹ , a ¹¹ , ia ³

Legenda:

- 1 – na początku wyrazu, po literach samogłoskowych oraz po literach ъ, ь;
- 2 – po literach ж, л, ц, ч, ш, щ;
- 3 – po pozostałych literach spółgłoskowych;
- 4 – na początku wyrazu, po wszystkich literach z wyjątkiem ж, ц, ш, ь;
- 5 – po literze ь;
- 6 – po literach ж, ц, ш;
- 7 – przed literami е, ё, и, ь, ю, я; stojącą przed tymi literami gminatę лл transkrybuje się jako ll;
- 8 – na końcu wyrazu oraz przed wszystkimi literami z wyjątkiem е, ё, и, ь, ю, я, a także w gminacie лл, o ile nie znajduje się przed literami е, ё, и, ь, ю, я;
- 9 – znak zmiękczenia stosowany po literach spółgłoskowych z wyjątkiem pozycji po literach л, ж, ч, ш, щ oraz przed literami samogłoskowymi, np. дь = d', рь = r', ть = t'; w połączeniach z literami n, s i z znak zmiękczenia oddaje się nie obok nich, lecz nad: нь = n', сь = s', зь = z';
- 10 – pomija się w transkrypcji po literach л, ж, ч, ш, щ oraz przed literami samogłoskowymi;
- 11 – po literze л.

Źródło: Publikacja Komisji Standaryzacji Nazw Geograficznych poza Granicami Rzeczypospolitej Polskiej (<http://ksng.gugik.gov.pl/pliki/latynizacja/rosyjski.pdf>).

▲ Mapa topograficzna Kaukazu

WWF z kolei definiuje Kaukaz jako ekoregion i zalicza do niego także część północno-zachodniego Iranu oraz północno-wschodniej Turcji. Według tego podejścia jego obszar wynosi 580 tys. km². Tak ujęty Kaukaz określa jako jeden z 25 najbardziej zróżnicowanych pod względem biologicznym ekoregionów na świecie⁸.

Przynależność Kaukazu do Europy lub Azji jest tematem szeroko dyskutowanym i wciąż budzącym sprzeczne opinie, także w środowisku pasjonatów wysokich gór. Już na wstępie warto zaznaczyć, że z perspektywy geofizycznej Azja i Europa nie są oddzielnymi kontynentami. Są częściami Eurazji (kontynentu eurazjatyckiego).

8 L. Williams, N. Zazanaszwili, G. Sanadiradze, A. Kandaurov, *An Ecoregional Conservation Plan for the Caucasus*, wyd. 2, 2006, https://www.researchgate.net/publication/258283405_An_Ecoregional_Conservation_Plan_for_the_Caucasus.

Linia podziału między nimi ma znaczenie przede wszystkim historyczno-kulturowe, a jej przebiegiem zajmowano się już w czasach hellenistycznych. Granica najczęściej jest wytyczana pomiędzy morzami: Karskim, Kaspijskim, Czarnym i Egejskim. Szczególne kontrowersje wywołuje jej południowo-wschodni, kaukaski, fragment.

Gdyby porównać powszechnie cytowane definicje Kaukazu oraz linie podziału między Azją i Europą, okaże się, że region kaukaski przypisuje się albo w całości do Azji, albo w całości do Europy, albo dzieli się go między oba kontynenty. Przeglądając literaturę fachową, możemy się dowiedzieć, że:

- Kaukaz leży w całości w Azji, ponieważ granica między Europą a Azją przebiega wzdłuż Obniżenia Kumsko-Manyckiego;
- Kaukaz leży w całości w Europie, ponieważ granica między Europą a Azją przebiega wzdłuż północnych granic Turcji i Iranu;

- Kaukaz leży zarówno w Europie, jak i Azji, ponieważ granica przebiega wzdłuż głównej grani Wielkiego Kaukazu;
- Kaukaz leży zarówno w Europie, jak i Azji, ponieważ granicę wyznacza obniżenie tektoniczne między Wielkim i Małym Kaukazem;
- Kaukaz leży zarówno w Europie, jak i Azji, a linię podziału definiują różnice klimatyczno-geograficzne, dzielące go na „azjatycki” wschód (wybrzeże Morza Kaspijskiego, większość Armenii i Azerbejdżanu, niewielka część Gruzji) i „europejski” zachód (pozostała część regionu);
- Kaukaz leży zarówno w Europie, jak i Azji, ponieważ granica przebiega pomiędzy Półwyspem Apszerońskim a Cieśniną Kerczeńską.

Powyższe definicje nie wyczerpują złożoności zagadnienia, nie dostarczają też jednoznacznej odpowiedzi, czy traktować Elbrus jako najwyższy szczyt Europy. Wątpliwości nie budzi za to fakt, że Elbrus jest najwyższym szczytem Kaukazu.

JESZCZE BLIŻEJ KAUKAZU

Kaukaz leży na połączeniu trzech części krainy palearktycznej: regionów eurosyberyjskiego i śródziemnomorskiego oraz Azji Centralnej. Charakteryzuje się wyjątkową różnorodnością klimatyczną i geograficzną. Wiele występujących tu gatunków roślin i zwierząt to endemity. Ich rozwój był kształtowany przez ogromne różnice wysokości, bliskość wielkich zbiorników wodnych (mórz: Czarnego, Azowskiego i Kaspijskiego), mnogość barier naturalnych, cyrkulację powietrza, a także zróżnicowanie podłoża skalnego i występujących na nich gleb. Region ten jest częścią szlaku migracyjnego licznych gatunków ptaków,

które przemieszczają się pomiędzy Europą, Azją Centralną, Bliskim Wschodem i Afryką.

Na obszarze Kaukazu znajduje się zarówno najwyższy szczyt Rosji: wysoki na 5642 m n.p.m. Elbrus, jak i jej najniższy punkt – położone na -28 m n.p.m. lustro Morza Kaspijskiego. Znajdziemy tu tysiące kilometrów wybrzeża morskiego, rozległe stepy, bagna, tereny półpustynne, lodowce, lasy iglaste i liściaste. Kaukaz przecinają liczne, choć w większości krótkie rzeki. Wiele z nich kończy swój bieg w Morzu Czarnym. Przykładami są Rioni (327 km), Inguri (213 km), Bzyp (110 km) i Kodori (105 km). Do Morza Kaspijskiego wpływają m.in. Sułak (144 km), Samur (216 km), Terek (623 km), Araks (1072 km) oraz najdłuższa w regionie Kura (1515 km). Ta ostatnia jest jedną z wizytówek Kaukazu. Przecina terytorię Turcji, Gruzji i Azerbejdżanu.

Jezior jest stosunkowo niewiele. Największe z nich – Sewan – znajduje się na terenie Armenii. Zajmuje powierzchnię 1260 km² i jest jednym z najwyższych położonych (1899 m n.p.m.) tak dużych jezior na świecie. Drugie największe jezioro w Armenii, Akna, ma zaledwie 0,5 km² powierzchni. Uwagę zwracają także: Manycz-Gudiło (drugie największe w regionie: 344 km²), Sarysu (największe w Azerbejdżanie: 67 km²) oraz Parawani (największe w Gruzji: 37,5 km²). Po II wojnie światowej na obszarze Kaukazu powstały liczne rezerwuary wody, tamy i elektrownie wodne. Zwiększyło to podaż wody użytkowej (pitnej oraz przemysłowej), ale doprowadziło także do wysuszenia bagien i zmiany biegu rzek. Tereny podmokłe utrzymały się m.in. wzdłuż Tereka, Kubania, Kury i Rioni. Największym sztucznie stworzonym akwenem na Kaukazie jest Zbiornik Mingeczaurski, zbudowany na rzece Kura w Azerbejdżanie. Zajmuje powierzchnię 620 km².

Kaukaz jest bogaty w wody podziemne i źródła termalne. Ich mineralizacja prze-

▲ Źródło w dolinie Baksan.
Źródło: Club-voshod.com

▲ Narzany.
Źródło: Club-voshod.com

kracza miejscami 3,5 g/l. Powszechne m.in. w okolicach Elbrusu narzany, czyli źródła wód mineralnych, utrzymują całoroczną temperaturę około 22–23°C. W regionie funkcjonuje wiele kurortów balneologicznych, np. w rosyjskim Kisłowodzku.

Znaczna część Kaukazu Północnego, Wyżyny Armeńskiej, Niziny Kurańskiej i Półwyspu Apszerońskiego pokryta jest terenami półpustynnymi i stepami. Na południe od

▲ Jaskinia Prometeusza (Gruzja).
Fot. M. Konsek, Wikimedia Commons,
CC BY-SA 4,0

Wielkiego Kaukazu dominuje strefa klimatu subtropikalnego. W regionie uprawiane są m.in. zboża, kawa, herbata, winogrona i cytrusy. Efektem aktywności wulkanicznej na tym obszarze są góry (wśród nich pięcioletni Elbrus i Kazbek), a także unikatowe formy geologiczne, na przykład na obszarze Małego Kaukazu i Płaskowyżu Dżawacheckiego. W azerskim Qobustanie turystów przyciągają słynne wulkany błotne. Na południu regionu znajdują się Góry Tałyskie – północno-zachodnia część uformowanych podczas orogenezy alpejskiej gór Elburs. Ten zróżnicowany krajobraz uzupełniają niezwykle jaskinie, takie jak Melouri, Prometeusza czy Wieriwkina – uważana za najgłębszą jaskinię na Ziemi.

▲ **Wulkany błotne w Qobustanie (Azerbejdżan).**
Źródło: Naturefriends, Wikimedia Commons, CC BY-SA 4.0

▲ **Wielki Kaukaz. Uwagę przyciągają dwa charakterystyczne wierzchołki Uszby.**
Źródło: Pixabay.com

Wielki Kaukaz rozciąga się na długości prawie 1200 km, osiągając przeciętną szerokość 110–180 km. Dzieli region na część północną (tzw. Przedkaukazie) oraz południową (tzw. Zakaukazie). Sam łańcuch podlega podziałowi na trzy podstawowe części: zachodnią (od Morza Czarnego do Elbrusu), centralną (od Elbrusu do Kazbeku) i wschodnią (od Kazbeku do Morza Kaspijskiego).

Nazwy Zakaukazie i Przedkaukazie były powszechnie używane za czasów Związku Radzieckiego. Przyjmują tzw. perspektywę moskiewską, dzieląc region ze względu na położenie „przed” lub „za” Wielkim Kaukazem. Mieszkańcy Gruzji, Azerbejdżanu i Armenii dążą raczej do upowszechnienia bardziej uniwersalnego nazewnictwa „Kaukaz Północny” i „Kaukaz Południowy”. Ma to także wydźwięk symboliczny – pomaga odciąć się od sowieckiej przeszłości.

KAUKAZ PÓŁNOCNY I KAUKAZ POŁUDNIOWY

Na północ od Wielkiego Kaukazu położony jest **Kaukaz Północny** (Przedkaukazie).

▲ **Demawend. Najwyższy szczyt gór Elburs.** Fot. Safa Daneshvar, Wikimedia Commons, CC 4.0

Obszar ten w całości wchodzi w skład Federacji Rosyjskiej, a dokładnie krajów Krasnodarskiego i Stawropolskiego oraz republik Adygei, Karaczajo-Czerkiesji, Kabardo-Bałkarii, Osetii Północnej, Inguszetii, Czeczenii i Dagestanu. Według niektórych definicji obejmuje także część Obwodu Rostowskiego i Republiki Kałmucji. Jego granicę wyznaczają granice Kaukazu na wschodzie, zachodzie i północy oraz Pasma Główne Wielkiego Kaukazu na południu. Oprócz obszaru Wielkiego Kaukazu (w tym Pasma Boczne oraz Pasma Skalistego) region jest położony stosunkowo nisko. Wyżyna Stawropolska znajduje się na wysokości 50–850 m n.p.m., niziny wokół Krasnodaru jeszcze niżej, a pojedyncze góry nieopodal Mineralnych Wód – na przykład Maszuk i Biesztau – osiągają około 1000–1400 m n.p.m. Dalej na północ ciągną się wielkie równiny Rosji (tak zwany Step Pontyjski, wchodzący w skład Wielkiego Stepu).

Na południe od Pasma Głównego Wielkiego Kaukazu znajduje się **Kaukaz Południowy** (Zakaukazie). Jego obszar dzielą między siebie Gruzja, Armenia, Azerbejdżan, a według niektórych definicji także Iran i Turcja. Od północy graniczy z Kaukazem Północnym (Pasmem Głównym Wielkiego Kaukazu), pozostałe granice – południową, wschodnią i zachodnią – wyznaczają granice Kaukazu. Rzeźba terenu (w tym Małego Kaukazu, Gór Tałyskich, Wyżyny Armeńskiej) została ukształtowana w znacznej mierze podczas późnych faz orogenezy alpejskiej. Przy jego południowej granicy, między rzeką Sefid Rud a Niziną Lenkorańską, na terenie Azerbejdżanu oraz Iranu rozpościerają się Góry Tałyskie. Wchodzą one w skład gór Elburs (Alborz). Ich główny grzbiet mierzy około 100 km długości, a najwyższy szczyt Kyomurkyoj 2477 m n.p.m.